

АНАЛІЗ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУТБОЛІСТІВ НА РІЗНИХ ІГРОВИХ ПОЗИЦІЯХ

Войтенко Сергій,

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського, вул. Острозького 32, м. Вінниця, 21001, Україна;
orcid.org/0000-0003-0025-1064;
email: serhii.voitenko@vspu.edu.ua

Анотація. Актуальність. Актуальність дослідження психологічної підготовки у футболі та впливу стресу на гравців не може бути переоцінена. Навіть з теоретичними знаннями про стрес, практична реалізація залишається недостатньою. Розвиток нових технологій навчання та тренування може вирішити цю проблему, зокрема використовуючи позитивний аспект стресу для підвищення мобілізації та результативності футболістів. **Мета й методи дослідження.** Визначити індивідуально-психологічні особливості спортсменів-футболістів на різних ігрових позиціях. **Матеріал і методи дослідження.** Аналіз та узагальнення наукової і методичної літератури; педагогічне спостереження; анкетування, психодіагностичне тестування тренерів та футболістів за методиками; методи математичної статистики. У дослідженні взяло участь 43 футболіста віком від 17 до 25 років різної кваліфікації, а також 6 діючих тренерів з футболу. **Результати роботи та ключові висновки.** Дослідження показало, що типи темпераменту впливають на вибір ігрових позицій у футболі. Наприклад, форварди переважно є сангвініками та флегматиками, захисники характеризуються більш однорідним розподілом між різними типами темпераменту, півзахисники переважно є флегматиками, а воротарі в основному є сангвініками. Також було виявлено різноманітність типів темпераменту серед гравців, які мають декілька ігрових позицій, що свідчить про їхню комплексність та здатність адаптуватися до різних ситуацій на полі.

Футболісти на різних ігрових позиціях мають унікальні особливості нервової системи, що потрібно враховувати при формуванні складу команди. Визначено важливі компоненти стресостійкості для спортсменів-футболістів, такі як мотиваційний, вольовий, емоційний та професійний аспекти. Результати показали різноманітність рівня самоефективності та мотивації на різних ігрових позиціях, що варто враховувати при розробці тренувальних програм та індивідуальних підходів до підготовки. Однак компоненти стресостійкості футболістів за ігровими позиціями виявили однорідність результатів груп.

Ключові слова: ампула, стресостійкість, темперамент, типи нервової системи.

ANALYSIS OF INDIVIDUAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FOOTBALL PLAYERS IN DIFFERENT PLAYING POSITIONS

Voitenko Serhii

Abstract. Topicality. The relevance of research on psychological preparation in football and the impact of stress on players cannot be overstated in the context of modern sports. Even with theoretical knowledge about stress and its effects, the practical implementation of this knowledge remains insufficient. The development of new training and coaching technologies could be crucial for improving the psychological preparation of footballers. It is also important to consider that stress can have both positive and negative effects on players. Optimizing the training process can help harness the positive aspects of stress to enhance the mobilization and performance of footballers. **The purpose of the** To determine the individual and psychological characteristics of football athletes in different playing positions. **Research material and methods.** Analysis and synthesis of scientific and methodological literature; pedagogical observation; surveying; psychodiagnostic testing of coaches and football players using methodologies; methods of mathematical statistics. The study involved 43 football players aged 17 to 25 with varying levels of qualification, as well as 6 active football coaches. **Research results and key.** The research showed that temperament types influence the choice of playing positions in football. For example, forwards are predominantly sanguine and phlegmatic, defenders exhibit a more even distribution among various temperament types, midfielders are predominantly phlegmatic, and goalkeepers are primarily sanguine. Additionally, a variety of temperament types were found among players who have multiple playing positions, indicating their complexity and ability to adapt to different situations on the field.

Football players in different playing positions have unique features of the nervous system, which must be taken into account when forming a team. Important components of stress resistance for football athletes, such as motivational, volitional, emotional and professional aspects, have been identified. The results showed diversity in the level of self-effectiveness and motivation across different playing positions, which should be taken into account when developing training programs and individual approaches to preparation. However, the stress resilience components of footballers by playing positions showed uniformity in group results.

Key words: role, stress resistance, temperament, types of nervous system.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження психологічної підготовки у футболі та впливу стресу на гравців не може бути переоцінена в контексті сучасного спорту. Навіть при наявності теоретичних знань про стрес і його вплив, практична реалізація цих знань залишається недостатньою. Розвиток нових технологій навчання та тренування може стати вирішальним для покращення психологічної підготовки футболістів. Важливо усвідомлювати, що стрес може мати, як позитивний, так і негативний вплив на гравців. Оптимізація тренувального процесу може допомогти використовувати позитивний аспект стресу для підвищення мобілізації та результативності футболістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що психічне напруження та стрес футболістів є неодмінною складовою спортивної діяльності. Сучасні дослідження з проблеми формування стресу в спортивній команді (Купер, Дэйв & О'Драйсколл, 2007; Воляннюк, Ложкін, & Колосов, 2020) показують, що у психології спорту існують різні поняття, які пов'язані зі стресом: змагальний стрес, стрес від надмірних фізичних навантажень і організаційний стрес. Ці терміни подібні, але не тотожні. Змагальний стрес виникає у зв'язку з конкуренцією та суперництвом. Стрес від надмірних фізичних навантажень пов'язаний із занадто великим фізичним напруженням. Організаційний стрес виникає через негативний вплив особливостей команди або організаційної структури, в якій перебуває гравець.

Для досягнення ефективності футбольної команди значення мають не лише досвід гравців, а й характеристики міжособистісних відносин. Наукові дослідження (Дорошенко, 2014; Войтенко, 2015; 2018; 2022) свідчать про те, що якість взаємовідносин між гравцями у команді має критичне значення для формування безпечного соціального середовища. Порушення цих відносин може призвести до психологічної нестабільності у колективі. Від того, як кожен футболіст будує міжособистісні зв'язки й які стратегії він використовує, залежить загальний психологічний клімат команди.

Успіх футбольної команди, перш за все, залежить від здатності тренера об'єднувати гравців для досягнення спільної мети (Лисенчук, 2003; Желязков & Дашева, 2011; Костюкевич, Войтенко & Стасюк, 2023). Аналіз індивідуально-психологічних особливостей футболістів різного амплуа є важливою складовою для оптимізації їхньої гри та досягнення командних цілей. Успішне керівництво командою вимагає уваги не лише до ефективних управлінських рішень тренера, а й до індивідуальних особливостей кожного гравця, таких як здатність до стресостійкості та задоволення власних потреб. Це підкреслює актуальність окресленої проблеми.

Мета дослідження. Визначити індивідуально-психологічні особливості футболістів на різних ігрових позиціях.

Матеріал і методи дослідження. Аналіз і узагальнення наукової та методичної літератури; педагогічне спостереження; анкетування, психодіагностичне тестування тренерів і футболістів за методиками: визначення сили волі Р.С. Немов (2003); визначення типу темпераменту (опитувальник ЕПІ Айзенка); визначення властивостей нервової системи (тепінг-тест Е.П. Ільїна (2004); визначення вибіркової уваги Мюнстерберга (1916); оцінка самоефективності (Шварцер, Єрусалем, & Ромек, 1996)); тест «Мотиви спортивної діяльності» Е.А. Калініна (1974); тест САН; методи математичної статистики. До дослідження було залучено 43 футболіста КЗ ВО ДЮСШ з футболу Нива та збірну команду з футболу ВДПУ імені Михайла Коцюбинського віком від 14 до 25 років зі спортивною кваліфікацією: 2 розряд - 16 осіб; 1 розряд - 18 осіб; КМС - 9 осіб, а також 6 діючих тренерів з футболу.

Результати дослідження. Проведено аналіз індивідуально-психологічних особливостей футболістів на різних ігрових позиціях (амплуа), а також

визначено психофізіологічний компонент стресостійкості. Для цього здійснювалася оцінка типів темпераменту та типів нервової системи у гравців під час змагань (рис. 1, 2).

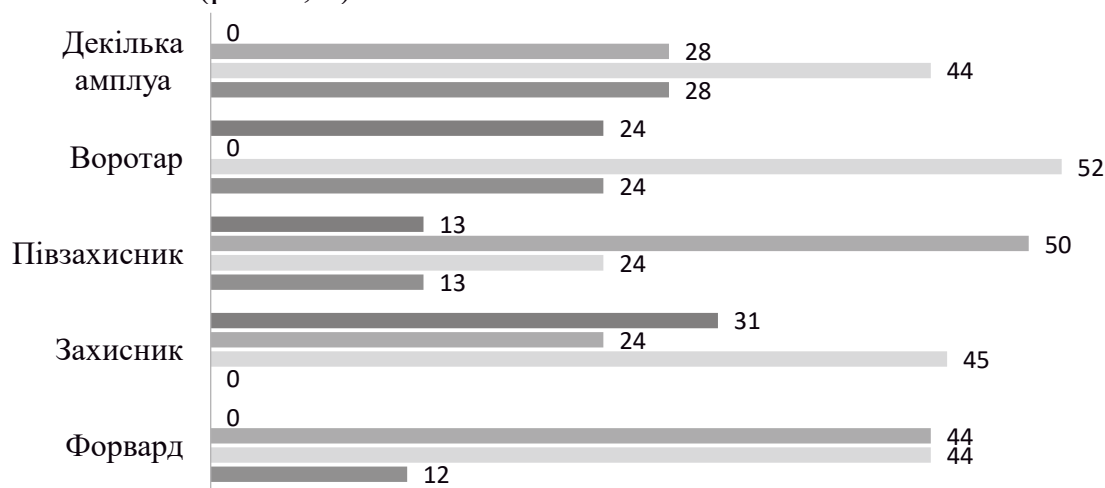

Рис.1. Типи темпераменту футболістів на різних ігрових позиціях, %

■ Меланхолік ■ Флегматик ■ Сангвінік ■ Холерик

Результати визначення типів темпераменту серед футболістів за ігровою позицією «форвард» (див. рис. 1) свідчать про переважання сангвініків і флегматиків у 44% випадків (n=43). Зауважено, що серед сангвініків лише 5% проявляють високий рівень екстраверсії та низький рівень нейротизму, що свідчить про здатність гравців легко та швидко адаптуватися до змінних умов. У двох форвардів виявлено непостійність через відсутність правильної спортивної мотивації та чітких цілей. У цій групі 50% флегматиків, з середнім рівнем екстраверсії та нейротизму, що характеризуються низькою активністю, економією енергії та працьовитістю, залишаючись комунікабельними. Лише 12% футболістів виявлено як холерики, що суперечить загальноприйнятій думці про їхнє переважання. Холерики у цій групі мають середнє значення екстраверсії та високий рівень нейротизму, що характеризує їх як емоційно збудливих, імпульсивних, різких і жорстких у грі. Вони проявляють ініціативність, працездатність і енергійність. У випадку відсутності мотивації та чітких цілей, можуть мати проблеми з самоконтролем у стресових ситуаціях. Меланхоліки в цій групі не виявлені.

За ігровою позицією «захисник» зафіксовані наступні типи темпераменту футболістів: сангвініки - 45%, меланхоліки - 31%, флегматики - 24%. Холериків у цій групі не було виявлено. Футболісти з типом темпераменту меланхолік характеризуються середнім значенням екстраверсії та середнім рівнем нейротизму, що робить їх комунікабельними, доброзичливими, спокійними та збалансованими гравцями. На відміну від «чистих» меланхоліків, які мають високий рівень інтроверсії та нейротизму, такі футболісти можуть бути вразливими до негативного впливу та потребують підтримки з боку тренера і товаришів, що може допомогти їм досягати високих результатів.

За ігровою позицією «Півзахисник» ми отримали наступні результати: переважаючим типом темпераменту виявився флегматик - 50%, такі гравці відрізняються витривалістю, емоційною стабільністю, наполегливістю та спокоєм. Крім того, у цій групі було також 24% сангвініків, 13% меланхоліків і 13% холериків. У досліджуваній групі переважаючий тип темпераменту флегматик, що логічно для цього виду діяльності, їм притаманні такі характеристики, як витривалість, емоційна стабільність, наполегливість і спокій.

Гравці на ігровій позиції «воротар» повинні мати різноманітні комунікативні та спортивні якості, а також здатність до швидкої зміни уваги й активність нервових процесів. Сильна нервова система є ключовою характеристикою воротаря. Це підтверджується передусім тим, що тип темпераменту сангвінік переважає - 52%, а також рівномірним розподілом між холериками і флегматиками - по 24%. У досліджуваних гравців, які мають декілька ігрових позицій спостерігається розподіл типів темпераменту: сангвінік - 44%, холерик і флегматик по 28%.

На основі визначення особливості властивостей нервової системи футболістів на різних ігрових позиціях (амплуа) за психомоторними показниками Е.П.Ільїна (2004) (теппінг-тест), ми отримали наступні дані (рис.2).

Форвард відзначається сильною нервовою системою (16% гравців) і врівноваженістю процесів збудження і гальмування в центральній нервовій системі (14%), це характеризуються високою працездатністю, багатозадачністю, вони добре розподіляють увагу та мають відмінну мобілізацію своїх сил.

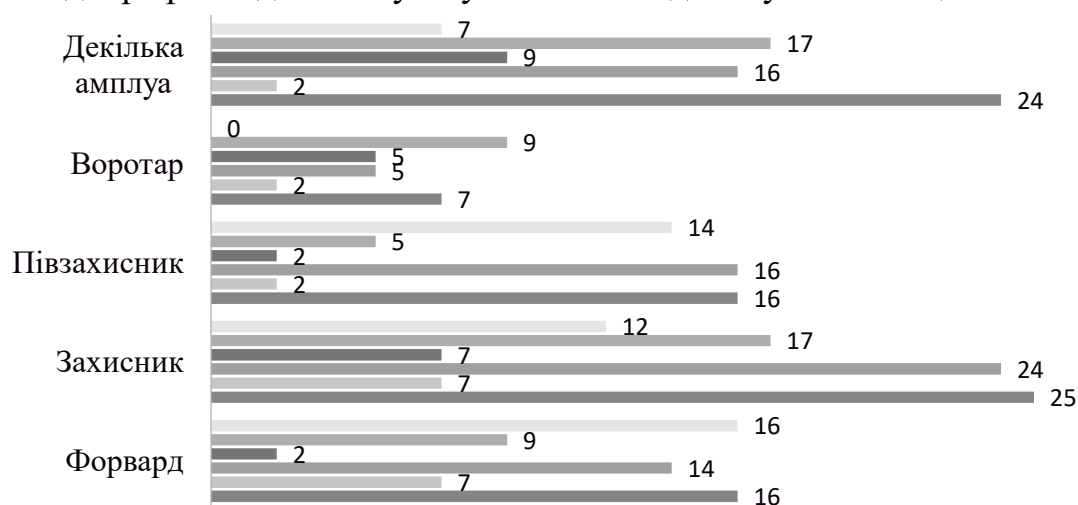

Рис. 2. Типи нервової системи футболістів на різних ігрових позиціях, %

■ Інертний ■ Рухливий ■ Неврівноваджений ■ Врівноважений ■ Слабкий ■ Сильний

У захисників найчастіше спостерігається сильна нервова система (25%), врівноваженість процесів збудження та гальмування ЦНС (24%) та маневреність цих процесів (17%). Згідно з теорією І.П. Павлова (1951), маневреність нервових процесів полягає в їхній швидкості переходу, що виявляється у здатності змінювати поведінку при зміні зовнішніх умов.

У півзахисників виявлено, що 16% футболістів мають сильну нервову систему та врівноважені процеси збудження та гальмування ЦНС. У групі, де гравці виступають на декількох позиціях, таких як «Захисник» та «Півзахисник» найбільша кількість футболістів (24%) володіє сильною нервовою системою. Врівноваженість процесів збудження та гальмування ЦНС спостерігається у 16% гравців, а маневреність цих процесів у 17%.

Для проведення оцінки компонентів стресостійкості футболістів було залучено 6 експертів-тренерів, які використовували 5-бальну шкалу оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1

Значущість компонентів стресостійкості футболістів (бали)

№	Компоненти стресостійкості	Оцінка ($\bar{x} \pm S$)
1	Психофізіологічний (тип темпераменту, властивості нервової системи)	$4,6 \pm 0,53$
2	Мотиваційний	$4,8 \pm 0,33$
3	Вольовий	$4,9 \pm 0,41$
4	Моральні якості	$1,9 \pm 0,74$
5	Інтелектуальний (оцінка можливостей, аналізу ситуації, самоаналізу)	$4,6 \pm 0,54$
6	Емоційний стан особистості	$4,3 \pm 0,68$
7	Професійний компонент (просторова пам'ять, вибірковість уваги, стійкість до перешкод, саморегуляція, навички візуалізації та ідеомоторного тренування)	$4,8 \pm 0,43$
8	Соціально-психологічні якості	$1,8 \pm 0,61$

Узгодженість думок експертів склала $W=0,86$, що свідчить про високий рівень. Результати опитування щодо значущості компонентів стресостійкості показали, що найменшу оцінку отримали моральні та соціально-психологічні аспекти, визначивши основні компоненти футболістів.

Проведено тестування футболістів, ранжованих за різними ігровими позиціями (рис. 3). Середнє значення компонента стресостійкості «мотивація» коливалося від 23 до 28 балів. Понижена мотивація зафіксована у гравців «які мають декілька ігрових позицій» від 19 до 27 балів, лише у гравців «форварду» була оптимальна мотивація – 28 балів. Тест «Мотиви спортивної діяльності» включає п'ять складових: потреба в досягненні, боротьбі, самовдосконаленні, спілкуванні та заохоченні.

Середнє значення компонента стресостійкості «сила волі» за різними ігровими позиціями футболістів коливається в межах від 19 до 23 балів. Це свідчить про наявність достатньо міцного характеру та вольових якостей гравців. Дії в основному відзначаються реалістичністю й обдуманістю. Компонент стресостійкості «емоційний стан», виміряний за допомогою тесту САН, виявив середні значення в межах середнього показника від 37 до 43 балів.

За компонентом стресостійкості «інтелект», де ефективність визначалася методом самооцінки гравців, у форвардів і воротарів зафіксовано низьку самоефективність, тоді як у решти гравців вона була середньою (25-32 бали). Оцінка самоефективності відображає переконаність футболістів у власних психологічних ресурсах для розв'язання складних ситуацій. Низька

самоефективність може знизити мотивацію до активних дій, особливо в складних ситуаціях. Футболісти з низькою самоефективністю часто схильні до переживань безнадійності, депресії, тривоги та песимістичних думок щодо власних досягнень.

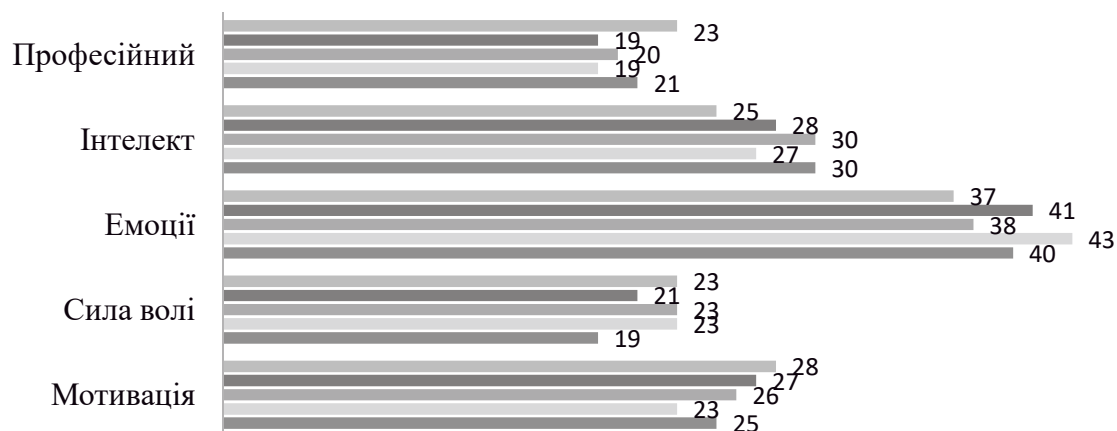

Рис. 3. Основні компоненти стресостійкості футболістів на різних ігрових позиціях, бали, (дані округлено)

■ Форвард ■ Захисник ■ Півзахисник ■ Воротар ■ Декілька амплуа

Компонент стресостійкості «професійний» оцінювався за допомогою методики Мюнстсберга, який враховує просторову пам'ять, вибірковість уваги та стійкість до перешкод у футболістів. У більшості груп цей показник знаходився в оптимальному діапазоні від 19 до 22 балів. Однак на позиції «воротар» був відзначений високий рівень – 24 бали.

Емпіричні дані результатів дослідження за різними ігровими позиціями футболістів показали незначну відмінність від середнього значення, що може свідчити про стабільність показників і однорідність результатів груп (табл. 2).

Таблиця 2

Статистичні дані футболістів за різними ігровими позиціями

Ігрова позиція	Компонент														
	Мотиваційний			Вольовий			Емоційний			Інтелектуальний			Професійний		
	Мотиви спортивної діяльності МСД			Визначення сили волі Р.С. Немова			САН			Оцінка самоефективності			Вибірковість уваги		
	$\bar{x}$	m	S	$\bar{x}$	m	S	$\bar{x}$	m	S	$\bar{x}$	m	S	$\bar{x}$	m	S
Форвард (n=7)	27,7	±1,9	±4,7	22,7	±2,3	±5,5	36,8	±3,3	±7,9	25,8	±4,2	±10,0	23,1	±2,1	±5,1
Захисник (n=13)	27,5	±1,3	±4,5	21	±1,6	±5,7	40,7	±2,7	±9,6	28,2	±1,6	±5,8	18,8	±0,7	±2,6
Півзахисник (n=8)	25,7	±1,7	±4,4	23,4	±1,8	±4,7	38	±2,0	±5,3	30	±2,5	±6,6	19,7	±1,5	±3,8
Воротар (n=4)	23,5	±0,9	±1,5	22,7	±4,2	±7,2	41,7	±2,9	±4,9	27,2	±1,3	±2,2	19	±1,9	±3,2
Декілька амплуа (n=11)	25,4	±1,6	±5,0	21	±2,5	±8,0	40,5	±2,5	±7,6	30	±3,0	±6,3	20,7	±0,7	±2,1

Дискусія. Результати дослідження підтверджують важливість наукових розробок щодо підвищення стресостійкості футболістів, зазначеній фахівцями (Войтенко, 2018; 2022; Олійник, & Войтенко, 2020; Kostiukevych, et.all., 2023). Деякі дослідники (Волянюк, Ложкін, & Колосов, 2020; 2022; Kolosov, et.all., 2019; 2022) зазначають, що організаційний стрес є складним явищем, яке виникає через різні фактори та може негативно впливати на ефективність всієї команди, знижуючи її згуртованість. Розвиток організаційного стресу залежить від різних аспектів динаміки організаційного середовища, яке є типовим для спорту. З огляду на це, для психологічної підготовки футболістів важливо розвивати їх внутрішні ресурси та системи захисту від стресу. Це може включати різні психологічні тренування, методи медитації й індивідуальні консультації зі спортивними психологами. Врахування цих аспектів у тренувальному процесі сприятиме створенню більш ефективної системи підготовки футбольних команд, орієнтованої на психологічну підготовку гравців та їхню стійкість до стресу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Згідно з дослідженням, типи темпераменту впливають на вибір ігрових позицій у футболі. Форварди переважно є сангвініками та флегматиками, захисники характеризуються більш однорідним розподілом між різними типами темпераменту, півзахисники переважно є флегматиками, а воротарі в основному є сангвініками. Дослідження також показало різноманітність типів темпераменту серед гравців, які мають декілька ігрових позицій, що свідчить про їхню комплексність та здатність адаптуватися до різних ситуацій на полі.

Спортсмени-футболісти на різних ігрових позиціях мають власні особливості нервової системи, що важливо враховувати при формуванні складу команди та розробці тренувальних програм. Одночасно, на різних ігрових позиціях вони мають різні рівні стресостійкості та мотивації, проявляють достатньо міцний характер і волюві якості, але можуть мати різний рівень ефективності використання своїх психологічних ресурсів. Показники стресостійкості практично однорідні серед різних груп футболістів. Отримані результати констатуючого експерименту лягли в основу розробки педагогічної технології підвищення стресостійкості спортсменів-футболістів різної кваліфікації.

У подальшому перспективним вбачається дослідження, щодо визначення стресостійкості кваліфікованих футболістів до змагань різного рівня.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волянюк, Н. Ю., Ложкін, Г. В., & Колосов, А. Б. (2022). Організаційний стрес спортивної команди. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: *Психологія*, (3), 38-44. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.8>
2. Волянюк, Н.Ю., Ложкін, Г.В., & Колосов, А.Б. (2020). Предиктори професійної деформації особистості в спорті. *Вісник післядипломної освіти*. Вип. 11(40). С. 48–63. URL: <https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958>

3. Войтенко, С.М. (2022). Засоби регуляції спільної діяльності спортивних команд: монографія. Вінниця: ТВОРИ.
4. Дорошенко, Е.Ю. (2014). *Теоретико-методичні основи управління техніко-тактичною діяльністю в командних спортивних іграх.* (Автореф. дис. Д-ра наук з фізичного виховання та спорту). Київ.
5. Желязков, Ц., & Дашева, Д. (2011). *Основи на спортната. Тренировка.* София: Гера арт.
6. Купер, К.-Л., Дэйв Ф.-Дж., & О'Драйсколл М.-П. (2007). *Организационный стресс. Теории, исследования и практическое применение / пер. с англ.* Харьков : Изд.-во Гуманитарный центр.
7. Костюкевич, В.М. (2016). *Теорія і методика спортивної підготовки: навчальний посібник.* (2-е вид. перероб. та доп.). Київ: КНТ.
8. Костюкевич, В.М., Войтенко, С.М., & Стасюк І.І. (2023). *Контроль у футболі : навчальний посібник.* Вінниця : ТВОРИ.
9. Лисенчук, Г.А. (2003). *Управління підготовкою футболістів.* Київ. Олімпійська література.
10. Олійник, Н.А, & Войтенко, С.М. (2020). *Психологічні особливості спортивної діяльності: монографія.* Вінниця: ВНАУ.
11. Akelaitis, A.V., & Malinauskas, R.K. (2018). The expression of emotional skills among individual and team sports male athletes. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports.* 22(2). 62 - 67.
12. Cooper, C.L., Sloan S.J., & Williams S. (1998) Occupational stress indicator. Windsor K. : NFER – Nelson Publishing Company Ltd.
13. Kostiukevych, V., Lazarenko, N., Konnov, S., Vozniuk, T., Shynkaruk, O., Asauliuk, I., Shchepotina, N., Voitenko, S., & Svirshchuk, N. (2022). Integral Assessment of the Technical and Tactical Activity of a Highly Qualified Football Team. *Physical Education Theory and Methodology*, 22(3s), S85-S93. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.3s.12>
14. Kostiukevych, V., Lazarenko, N., Adamchuk, V., Shchepotina, N., Vozniuk, T., Shynkaruk, O., Asauliuk, I., Konnov, S., & Voitenko, S. (2023). Comprehensive Assessment of the Preparedness of Highly Qualified Field Hockey Players at the Stage of Direct Preparation for the Main Competitions. *Physical Education Theory and Methodology*, 23(4), 581-590. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2023.4.13>
15. Kolosov, A., Voitenko, S., Kostiukevych, V., Vozniuk, T., Perepelytsia, M., Svirshchuk, N., & Chernyshenko, T. (2022). Comparative Performance of Soccer Teams of Different Age Groups. *Teoriâ ta Metodika Fizičnogo Vihovannâ*, 22(2), 242-248. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.2.14>
16. A.B. Kolosov, N.Yu. Volianiuk, G.V. Lozhkin, N.A. Buniak, & V.I.Osodlo. (2019). Personal determinants of mental reliability of an athlete *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports.* 23(2). 54 - 58. URL: <https://doi.org/10.15561/18189172.2019.0201>

REFERENCES

1. Volianiuk, N. Yu., Lozhkin, H. V., & Kolosov, A. B. (2022). Orhanizatsiinyi stres sportyvnoi komandy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Psykholohiia, (3), 38-44. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.8>
2. Volianiuk, N.Iu., Lozhkin, H.V., & Kolosov, A.B. (2020). Predyktory profesiinoi deformatsii osobystosti v sporti. Visnyk pisliadyplomoi osvity. Vyp. 11(40). S. 48–63. URL: <https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958>
3. Voitenko, S.M. (2022). Zasoby rehuliatsii spilnoi diialnosti sportyvnykh komand: Monohrafiia. Vinnytsia: TVORY.
4. Doroshenko, E.Iu. (2014). Teoretyko-metodychni osnovy upravlinnia tekhniko-taktychnoiu diialnistiu v komandnykh sportyvnykh ihrakh. (Avtoref. dys. D-ra nauk z fizychnoho vykhovannia ta sportu). Kyiv.
5. Zheliazkov, Ts., & Dasheva, D. (2011). Osnovy na sportnata. Trenyrovka. Sofyia: Hera art.
6. Kuper, K.-L., Dəiv F.-Dzh., & ODraiskoll M.-P. (2007). Orhanyzatsyonnyi stress. Teoryy, yssledovanyia y praktycheskoe prymerenye / per. s anhl. Kharkov : Yzd.-vo Humanytarnyi tsentr.
7. Kostiukevych, V.M. (2016). Teoriia i metodyka sportyvnoi pidhotovky: navchalnyi posibnyk. (2-e vyd. pererob. ta dop.). Kyiv: KNT.
8. Kostiukevych, V.M., Voitenko, S.M., & Stasiuk I.I. (2023). Kontrol u futboli : navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : TVORY.
9. Lysenchuk, H.A. (2003). Upravlinnia pidhotovkoiu futbolistiv. Kyiv. Olimpiiska literatura.
10. Oliinyk, N.A., & Voitenko, S.M. (2020). Psykholohichni osoblyvosti sportyvnoi diialnosti: monohrafiia. Vinnytsia: VNAU.
11. Akelaitis, A.V., & Malinauskas, R.K. (2018). The expression of emotional skills among individual and team sports male athletes. Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports. 22(2). 62 - 67.
12. Cooper, C.L., Sloan S.J., & Williams S. (1998). Occupational stress indicator. Windsor K. : NFER – Nelson Publishing Company Ltd.
13. Kostiukevych, V., Lazarenko, N., Konnov, S., Vozniuk, T., Shynkaruk, O., Asauliuk, I., Shchepotina, N., Voitenko, S., & Svirshchuk, N. (2022). Integral Assessment of the Technical and Tactical Activity of a Highly Qualified Football Team. Physical Education Theory and Methodology, 22(3s), S85-S93. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.3s.12>
14. Kostiukevych, V., Lazarenko, N., Adamchuk, V., Shchepotina, N., Vozniuk, T., Shynkaruk, O., Asauliuk, I., Konnov, S., & Voitenko, S. (2023). Comprehensive Assessment of the Preparedness of Highly Qualified Field Hockey Players at the Stage of Direct Preparation for the Main Competitions. Physical Education Theory and Methodology, 23(4), 581-590. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2023.4.13>

15. Kolosov, A., Voitenko, S., Kostiukevych, V., Vozniuk, T., Perepelytsia, M., Svirshchuk, N., & Chernyshenko, T. (2022). Comparative Performance of Soccer Teams of Different Age Groups. *Teoriâ ta Metodika Fizičnogo Vihovannâ*, 22(2), 242-248. <https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.2.14>

16. A.B. Kolosov, N.Yu. Volianiuk, G.V. Lozhkin, N.A. Buniak, & V.I.Osodlo. (2019). Personal determinants of mental reliability of an athlete *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*. 23(2). 54 - 58. URL: <https://doi.org/10.15561/18189172.2019.0201>

*Статтю надіслано до редколегії 05.02.2024 р.
Статтю рекомендовано до друку 06.03.2024 р.*